

PÉCZELY LÁSZLÓ: TARTALOM ÉS VERSFORMA

Bp. 1965. MTA Irodalomtörténeti Intézete—Akadémiai K. 234 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 49.)

A tanulmány célja: „megsejtetni... egy funkcionális verstan körvonalait” (9. l.). Ez a tudományág — mely a magyar szakirodalomban kétségtelenül Péczely művével önállósult — a szerző meghatározása szerint „a versformákat a tartalom-forma dialektikus egységében, kifejező és ábrázoló funkciójuk szerint vizsgálja és értékeli” (16. l.). Újdonságát mindenekelőtt a következetesen érvényesülő *esztétikai nézőpont* jelenti, ez szabja meg a konkrét műelemzések módszerét és az elméleti következtetések, a tulajdonképpeni ismeretanyag belső elrendezését is. A magyar verstanok hagyományos felosztása (nemzeti, antik-időmértekes és nyugat-európai formák) itt csak másodlagos szerephez jut, a tanulmány fő vonalát a formai elemek (a ritmus és a rimelés) tartalomkifejező funkciójának vizsgálata adja.

Miután a *leiró* és a *funkcionális verstan* megkülönböztetésének szükségességét elvi alapon és jól megválasztott verspéldákkal is igazolta, Péczely rátér az utóbbi problematikájának részletes ismertetésére. Gazdag versanyaggal illusztrálva sorakoztatja fel a versformát meghatározó tényezőket, melyek szerint: a tartalom, az inspiráció jellege, a versformák történetisége, valamint a költő egyénisége. A *ritmus funkcionális szerepe* c. fejezetben meggyőzően mutatja ki a különböző „verselési rendszerek, versformák” költői megválasztásának tartalmi meghatározottságát. Különös figyelmet szentel a „magyaros” verselés esztétikai problémáinak, bizonyítva, hogy — a kialakult tévhitekkel ellentétben — „nemzeti versidomunk a lírában alkalmas a magasabbrendű ihletnek megfelelő nagyobb teljesítményekre is, nem csupán a könnyed dalszerűség megvalósítására” (63.). Részletesen tárgyalja azokat a nyelvi, ill. ritmikai eszközöket, megoldásokat, amelyek segítségével a különböző formák — főként a nemzeti verselés, ill. a jambus — beszédszerűsége, a természetes dikcióhoz való alkalmazkodása biztosítható.

Könyvének elvi szempontból legjelentősebb — és egyben legvitathatóbb — részében Péczely a „ritmikai képlet ismétlődésének”, az ún. *sorozatosság*nak különböző mértékű megvalósulásaival foglalkozik. A metrum és a ritmus fogalmának Gáldi-féle értelmezésére utalva a versformáknak két szélső típusát különbözteti meg: az ún. *metrikus* verset, melyben a sorozatosság többé-kevésbé következetesen érvényesül és az *egyedi, egyszeri* ritmusút, melyben a ritmus nem előre megadott képletben, hanem „in statu nascendi” van jelen (109—110. l.). E két alakzat között

„az átmenetek megszámlálhatatlan sokasága” jöhet létre a változatos tartalomkifejezés kívánalmainak megfelelően. Külön részfejezet tárgyalja a szabad verset, majd pedig — sok példával — a „versforma” egy versen belüli megváltozásának esztétikai szerepét.

A mű utolsó — terjedelmében is jelentős — fejezete a *rimelés* funkcionális problémáival foglalkozik. Alapelve: „a rim értékét végső soron csak szövegbeli összefüggésében lehet megállapítani” (165. l.), de „a szöveg hangulati légkörének megteremtésében jelentőségükkel és hangalakjukkal maguk a rímzők is szerepet játszanak” (187. l.). A rim funkciójának, értékelésének, tartalmi meghatározottságának vizsgálatán kívül szó esik a rímhalmaz és a rímtelenség esztétikai szerepéről, a sorhosszúságnak, strófászerkezetnek, enjambement-nak a rimeléssel való kapcsolatáról, valamint a komikus hatású rímekről.

Bár Péczely tudatosan lemond a feldolgozott téma minden részletére kiterjedő teljesség igényéről, könyve eléri célját: felhívja a figyelmet egy sajátos, a versekben rejlő esztétikum által meghatározott verstan nézőpont következetes érvényesítésének lehetőségére. Magyar és világirodalmi (főként német és francia), valamint zenei példaanyaga hatékony, sokszínű, egyes elemzései (pl. az Éj királynőjének monológja, 114—118. l.) különösen szépek, mélyrehatóak. A magyar verselmélet szempontjából értékes, előremutató állásfoglalások is szép számmal akadnak a műben. Több helyen utal pl. — László Zsigmond nyomán — a versmelódia szerepére, elemzéseiben előszeretettel használja a Gáldi által bevezetett többbelemű, árnyaltabb verstan jelölésrendszert, a sorozatosság kérdésének eddigi legteljesebb feldolgozását adja, de ugyanakkor a nemzeti versidom kifejezési lehetőségeivel, a stílus és a versforma összefüggésével, a versek egyszerűségével, individuális-jellegével kapcsolatos megállapításai is jelentősek.

Mi az mégis, ami miatt úgy érezzük: a magyar verstan szakirodalom jelenlegi helyzetében nem kellőképpen indokolt, talán nem is időszerű egy következetesen funkcionális szempontú monográfia megírásának kísérlete? A kérdésre Péczely könyvének hiányosságai, bizonytalanságai adják meg a választ.

Az ismertetés során már említettük, hogy Péczely tudatosan alkalmazza a metrum és a ritmus fogalmi megkülönböztetését. Tudatosan, de egyáltalán nem következetesen. Szóhasználatában három kifejezés keveredik kibogozhatatlan többértelműséggel: a *forma* (vagy versforma), a *metrum* és a *ritmus*.

A 18–19. oldalon olvasható meghatározás szerint metrum = forma, ritmus = a forma realizálódása. „A versformát meghatározó tényezők” (26. l.) – a példák tanúsága szerint – a *metrumot* határozzák meg. A 47. oldalon a „ritmus” kétségtelenül a versnyomatékok által meghatározott *alapképletet* jelenti, „a ritmus funkcionális szerepéről” szóló fejezet pedig – „Verselési rendszerek, versformák” cím alatt – ismerteti „azokat a funkcionális lehetőségeket, amelyeket a különböző *metrumfajták* rejtenek magukban” (106. l.). Különösen feltűnő, hogy „a versforma megváltozását” (138. l.) – ami nyilvánvalóan a *metrum* egy versen belüli megváltozását jelenti – akárhányszor „ritmusváltásként” emlegeti a szerző (pl. a 153–154–155. oldalakon), József Attila verseiről pedig egyenesen azt állapítja meg, hogy ritmusuk „el-eltűnik, majd újra felbukkan” (130. l.). Eltűnhet-e egy legalább átlagos művészi színvonalú vers *ritmusa*, ha rajta nem metrumot értünk?

Tovább sorolhatnánk a példákat, de talán ennyiből is kitűnik, hogy a fogalmak tisztázása körül valami nincs rendjén. Péczely megpróbál elszakadni a hagyományos metrikus szemlélettől, de kérdés, sikerülhet-e maradéktalanul ez a vállalkozása, ha a funkcionális versen egész rendszerét mégiscsak a „versformákra”, vagyis a metrumokra építi? Szemléletében – úgy látszik – a tényleges ritmus valami ködös, tudományosan megfoghatatlan, csak esetenként vizsgálható és értékelhető jelenség, rendszeralkotásra teljességgel alkalmatlan. Igaz, megállapítja, hogy „a szigorúan megszabott lírai képletek keretein belül is megvan a módja a tartalom – versforma egység megvalósulásának” (114. l.), de ezt az állítását nem sikerül konkrét tudományos igazságokra lebontania. Ugyanez az elvi bizonytalanság jellemzi a sorozatosságra vonatkozó – egyébként értékes – fejtegetéseit is. A „fellazult képletek” metrikusan nem értelmezhető világában a hagyományos módszerek már nem segítik az eligazodást, az egzakttság, objektivitás, rendszeresség igénye értelmét veszti, a tanulmány átcsap az esszébe, sőt, néhol talán önmaga is szubjektív költői alkotássá válik.

Sokszor hivatkozik Péczely Weöres Sándor költészetére, mely a funkcionális elemzés számára rendkívül hálás anyagot képez, de leíró szempontból nem különösebben problematikus. Annál inkább szembetűnő viszont, mennyire nincs konkrét, egyéni mondanivalója Ady vagy József Attila verseiről és általában a „lazább sorozatosságú versforma” képviselőiről. „Az értelem felől született vers” elméletének esztétikai létjogosultságát nem vitatjuk, de egy *versani* monográfia megkerülheti-e ezzel a magyarázattal az akusztikailag realizálódott versszöveg ritmusának

(és nem metrum-foszlányainak!) tényszerű elemzését? A szerző – saját állítása szerint – szakítani akar „a klasszikus versen szabályainak *merev* alkalmazásával” (130. l.), de kérdés, „a *tartalom* elsődlegessége tényleg olyan új jelenségnek tekinthető-e, amely „XX. századi verseink verselési gyakorlatát” maradéktalanul megmagyarázza. A metrikus szemlélet kilátástalansága leginkább nyilvánvaló a szabad versről szóló fejezetben, ahol a szerző már ki sem tűzi célul az elvi általánosítást, az elemzett Kassák-műről is csak annyit tud összefoglalóan megállapítani, hogy benne „a természetes beszéd az emelkedettebb érzelmi feszültség szülte dikcióval, a hétköznapi nyelv fesztelensége szilárdabban konstruált szerkezeti részekkel váltakozik. S ehhez társul a prózai beszéd kötetlenségét felcsérélő ritmikái sokrétűség, természetesen nem metrikai következetesség, hanem búj-káló, fel-feltűnő, Proteuszként átalakuló megfoghatatlanság formájában” (138. l.).

Ezen a ponton nem hallgathatunk el egy olyan megjegyzést, amely némileg túlmutat egy adott műre vonatkozó recenzió határain. Nem lenne-e itt az ideje, hogy metrikus és nem-metrikus verseink *ritmusáról* szólva szakítsunk mind a metaforikus, képszerű körülírásokkal, mind az „oldódás”, „lazulás”, „megfoghatatlanság” semmitmondó, tudománytalan fogalmaival, és ott keressük mindenféle szövegritmus kulcsát, ahol ez egyedül lehetséges: a *hangzó vers négytényezős, időtartam, hangerősség, hangleges és hangszín összefonódásából kialakuló akusztikai viszonylataiban*? Péczely helyesen állítja, hogy a versben „eszmei mondanivaló, téma, érzelem-tartalom, műfaj, stílus, versforma elválaszthatatlanok egymástól, komplex egységet alkotnak”. A *komplex verselemzés* igénye mellett azonban nem lenne-e helyes magát a *ritmust* is komplex módon elemeznünk? Ha nem az esetleges *metrum*, a képlet felől néznénk a verset, hanem lebontanánk mindig és szükségszerűen jelenlévő akusztikai tényezőire, nem találunk-e meg azt a *közös alapot*, amelyről a metrikus és a nem-metrikus versek, a szabad vers, sőt, a művészi próza ritmusát is átfogóbban, tudományosabban, hatékonyabb módszerekkel vizsgálhatnánk? A magyar verstani szakirodalom jelenlegi fokán szinte szükségszerűnek látszik ennek a lépésnek a megtétele, Péczely könyvében is számos jel mutat arra, hogy nem idegen számára az összetett, akusztikai elvekre épülő ritmus-elemzés gondolata, csak a *határozott elvi állásfoglalás, a következetes érvényesítés* igénye hiányzik.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a kérdések nem tartoznak kifejezetten a *funkcionális* versen problémakörébe. Azt is könnyűszerrel megállapíthatjuk azonban, hogy az ismertett mű bizonytalanságai, hiányosságai sem

a valóban kívánatos funkcionális szemléletből adódnak, hanem abból a tényből, hogy a *leirő magyar verstan korszerű, egységes alapelveit mindmáig nem tisztáztuk, egyértelmű, tudományos terminológiáját nem dolgoztuk ki*. Hadd emlékeztessünk itt arra a nagyon is helytálló megjegyzésre, amely éppen Péczely Lászlónak Horváth János *Vitás verstani kérdések* c. kötetéről írt recenziójában olvasható (ITK 1958. 530.): „Indokoltan hangzik el újabban mind gyakrabban az a megállapítás, hogy a magyar verstan alapvető fontosságú kérdései még tisztázatlanok... Olyan vitás verstani kérdéseink vannak, amelyek verstani elméletünk alapját érintik... Pedig a szép vers élvezésének és megértésének mind általánosabban jelentkező igénye az alapvető kérdések tisztázásán való túljutást és a versforma esztétikai szemléletéhez való iránymutatást sürgeti.”

Péczely vállalta az „esztétikai szemlélet” következetes érvényesítését, megírta az első magyar funkcionális verstant. Kérdés azonban, hogy ha alaposabb megfontolással kezelné az általa felülhaladottnak ítélt leirő verstan problematikáját, beolvasztaná-e tanulmányába fenntartás és egybehangolás nélkül az „iktus”, „hangsúly”, „melodikus hangsúly”, az „értelmi- és versnyomaték”, az „ősi tagoló vers”, a „mondattani tagozódás és a kiegyenlítődési tendencia”, a „monoritmikus és poliritmikus formák” a „licenciák”, „az értelem felől születő vers” fogalmát stb.

Teljesen egyetértünk a szerzővel abban, hogy *feltétlenül szükség van az egységes verstani terminológia kialakítására* (vö. 110. l.). Ez a folyamat azonban nem lehet végbe bármi áron, a lehetőségek gondos mérlegelése nélkül. A „polimetricus” verset például nyugodtan nevezhetnénk *metrumváltónak*, az előbbi kifejezést pedig fenntarthatnánk a két vagy több metrum törvényszerűségeit *egyidejűleg* érvényre juttató metrum-kombinációk (pl. az ún. gagliarda-forma) megjelölésére. Ugyanakkor a „monoritmikus” és „poliritmikus” elnevezések helyett célszerűbb lenne *egyalakú* ill. *többalakú* metrumok megkülönböztetése, hiszen — az akusztikai hangtényezőik összefonódását figyelembe véve — a legkötöttebb klasszikus versképlet egyes ritmikai megvalósulásai is szükségszerűen eltérnek egymástól, egyszeri, utánozhatatlan jelenséget alkotnak. Ami pedig a többalakú metrumoknak a költői gyakorlatban kialakított, hagyományossá vált variációs, illetve kombinációs lehetőségeit illeti, ezeket — Gáldi nyomán — nevezük a továbbiakban az egyes

metrumok „*szupersztruktúrájának*”! (Vö. Gáldi: *Le metre et le rythme*, 77. skk.)

Elvi megjegyzéseink során még egy fontos kérdésre kell kitérnünk. Péczely könyvében több helyütt fordulnak elő mennyiségi összefüggésekre utaló megállapítások, mint pl.: „a szótagszám csökkenésével fokozatosan lassúdik a beszédtempó” (51. l.); „a magyar nyelvben a hangsúly nem meghosszabbítja, hanem megrövidíti a szótagot” (101. l.); „az ütemek alapját képező szölamok is csak megközelítőleg egyenlő terjedelműek, hogy a szótagszám-kiegyenlítődéssel megtörténhesen” (130—131. l.) stb. Nem kellene-e arra törekednünk, hogy a *statisztika, az eszközfontetika, sőt, egykor talán a kibernetika* segítségével is felhasználva az ilyen jellegű elméleti tételeknek végre elfogadható, egzakt, mondhatnánk természettudományos alapot adjunk?

Sajnos, a könyvben elég bőven akad értelemzavaró — többnyire talán nyomdai eredetű — *szöveghiba*. Juhász Gyula verssorát jambusból trocheusba fordítva operetesi egy névelő betoldása: „Lelke túl az óperencián” (177. l.). Különösen feltűnő ez a jelenség a Külvárosi éj elemzésében, ahol a versszöveg 3, a ritmikai jelölés 5 durva hibát tartalmaz, sőt, a kommentár is 6 szótagú daktilusi ritmust érzékel egy hiányosan írt sorban („örzik az üzemek”, 125. l.). Ugyancsak hibás következtetés a „mondatzáró anapestusok” és „a kérdő mondat emelkedő hanglejtésének összekapcsolása (121. l.), hiszen az Új versek Előhangjából idézett „Szabad-e...” kezdetű eldöntendő kérdések „anapestusos” mondatzárása a kiejtésben — és a fonetikai szabályok szerint is határozottan ereszkedő hanglejtésű. Hadd utaljunk itt még arra az apróságra, hogy a 22. oldalon a grafikon szerű egyenes szakaszokból álló dallamjel — elvileg következtetlenül — „az iktus- és hangsúlygócok divergenciáját” szemlélteti.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Péczely László *úttörő munkát végzett egy rendszeres funkcionális verstan alapjainak lerakásával*, műve igen sok értékes eredményt tartalmaz, a következő lépés azonban — véleményünk szerint — nem e valóban újdonságnak számító, önállóult tudományág továbbfejlesztése, hanem a megnyugtatóan összehangolt, minden ritmikai formációra érvényesíthető, tudományosan megalapozott, korszerű *leirő verstan* kidolgozása. Funkcionális verstant írni enélkül — tiszteletre méltó, de csak részeredményeket ígérő, hálátlan erőfeszítés.

Kecskés András